

Memduh Şevket Bey'in Josef Stalin'le Gerçekleştirdiği Mülakata Göre Sovyet Rusya'nın Millî Mücadele'ye Bakışı

Betül TEKİNSOY
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
betultekinsoy@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5342-366X

Araştırma Makalesi	DOI: 10.31592/aeusbed.1576450
Geliş Tarihi: 30.10.2024	Kabul Tarihi: 14.03.2025
Revize Tarihi: 06.03.2025	

Atıf Bilgisi

Tekinsoy, B. (2025). Memduh Şevket Bey'in Josef Stalin'le gerçekleştirdiği mülakata göre Sovyet Rusya'nın Millî Mücadele'ye bakışı. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 187-206.

ÖZ

I. Dünya Savaşı sonunda batılı devletlerin gerek Anadolu'ya gerekse Sovyet topraklarına yönelik emperyalist politikaları Türkiye ve Sovyet Rusya'nın ortak paydada buluşarak iş birliği yapmalarını kaçınılmaz hale getirmiştir. Sevr Antlaşması ile birlikte Batılı devletlerle anlaşmaya varılamayacağına anlayan ve yönünü Doğu'ya çeviren Ankara Hükümeti çeşitli diplomatik ilişkiler kurmak yoluyla Millî Mücadele için Sovyetlerden para ve silah yardımı temin etmeyi amaçlamıştır. Türkiye ile Sovyet Rusya arasında başta siyasi ve askerî olmak üzere birçok alandaki dostluk ilişkilerinin temelleri, I. Dünya Savaşı'nın sonundan Büyük Millet Meclisi'nin (BMM) açılmasına kadar geçen dönemde atılmıştır. Bu süreçte hem Sovyet Rusya ile hem de Azerbaycan ile iş birliğini geliştirmek isteyen BMM hükümeti resmi temsilciler aracılığıyla ilişkilerini sürdürmek istemiş ve Bakü'de bir temsilcilik açmaya karar vermiştir. Sadece Azerbaycan'da değil, tüm Kafkasya'da Türkiye'yi temsil etmekle görevlendirilen Memduh Şevket Bey, Türkiye'nin yurt dışındaki ilk resmi temsilci sıfatıyla 12 Ağustos 1920'de Bakü'ye gönderilmiştir. Bu çalışma, Sovyetler Birliği'nin Millî Mücadele'ye bakışını Memduh Şevket Bey'in Stalin ile yaptığı mülakat üzerinden analiz etmektedir. Söz konusu mülakattan yola çıkılarak, Sovyetlerin Enver Paşa başta olmak üzere İttihatçılar, Anadolu'da sosyalizmin yayılması ve Türkiye'nin talep ettiği yardımlar gibi daha birçok mesele hakkındaki düşünceleri ve bu düşünceler ekseninde Sovyetlerin Türk Millî Mücadelesine bakışı incelenmiştir. Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivinde yer alan, Memduh Şevket Bey'in Stalin ile yaptığı mülakata dair raporu temel kaynak olarak kullanılmış olup, ayrıca dönemle ilgili kaleme alınan telif ve tetkik eserlerden de yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk-Sovyet İlişkileri, Memduh Şevket, Stalin, Millî Mücadele.

Soviet Russia's View of the Turkish War of Independence According to Memduh Şevket Bey's Interview with Joseph Stalin

ABSTRACT

At the end of World War I, the imperialist policies of the Western states towards both Anatolia and the Soviet lands made it inevitable for Turkey and Soviet Russia to find common ground and cooperate. The Ankara Government, which understood that an agreement could not be reached with the Western states with the Treaty of Sevres and turned its attention to the East, aimed to obtain financial and arms aid from the Soviets for the National Struggle by establishing various diplomatic relations. The foundations of friendly relations between Turkey and Soviet Russia in many areas, especially political and military, were laid in the period from the end of World War I until the opening of the Grand National Assembly (BMM). In this process, the BMM government, which wanted to develop cooperation with both Soviet Russia and Azerbaijan, wanted to continue its relations through official representatives and decided to open a representative office in Baku. Memduh Şevket Bey, who was assigned to represent Turkey not only in Azerbaijan but also in the entire Caucasus, was sent to Baku on August 12, 1920 as Turkey's first official representative abroad. This study analyzes the Soviet Union's view of the War of Independence through Memduh Şevket Bey's interview with Stalin. Based on the interview in question, the Soviets' thoughts on many issues such as Enver Pasha, the Unionists, the spread of socialism in Anatolia and the aid requested by Turkey, and the Soviets' perspective on the Turkish National Struggle in the context of these thoughts are examined. The report of Memduh Şevket Bey's interview with Stalin, which is located in the Turkish Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs, was used as the main source, and copyrighted and research works written about the period were also used.

Keywords: Turkish-Soviet Relations, Memduh Şevket, Stalin, Turkish War of Independence.

Giriş

Çarlık Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne yönelik tarihi emelleri I. Dünya Savaşı'nda iki devletin karşı gruplarda yer almasıyla da devam etmiştir. Rusya, savaşın getirdiği şartlardan da istifade ederek İstanbul ve Boğazlar Sorunu'nun kendi istekleri doğrultusunda halledilmesini istemiş, 4 Mart 1915'te söz konusu taleplerini İngiltere ve Fransa'ya bildirmiştir. İngiltere bu isteklere başta sıcak bakmamasına rağmen, Rusya'nın Almanya ile bir antlaşma yaparak savaştan çekilme düşüncesinden duyduğu endişe nedeniyle Rus isteklerini 12 Mart 1915 tarihinde kabul etmek zorunda kalmıştır. Rusya, Fransa'nın da İngiltere gibi net ve kesin bir kabul notası vermesini istemiştir. Fransa ise 14 Mart'ta Osmanlı Devleti'ne karşı yapılmış ilk gizli anlaşma olan İstanbul Antlaşması'nı kabul edebilmesi için Kilikya'nın ve Suriye'nin kendisine bırakılması şartını öne sürmüştür. Ancak İngiltere'nin Rus isteklerini erkenden onaylaması, Fransa'nın daha önceki isteklerinden vazgeçmesine neden olmuştur. Sonuçta Fransa da gönderdiği bir not ile Rus isteklerini kabul ettiğini bildirmiştir (Köse, 2019; Sönmezoglu, 2015). Rusya I. Dünya Savaşı'na girdikten sonra Çar II. Nikola, 20 Ekim-2 Kasım 1914 tarihli bildirgesinde savaşın, ataları tarafından da vasiyet edilen Karadeniz kıyılarındaki tarihi emellere ulaşmalarını hızlandıracaklarını vurgulamıştır (Kurat, 1990). Çar'ın bu bildirgesi Osmanlı Devleti'ne savaş ilanı anlamını taşımaktadır. Rus basını Çar'ın bildirgesini destekleyerek, savaşta Türklere karşı zafer kazanacaklarını iddia etmiştir. Nitekim Rusların büyük şehirlerinde gösteriler yapılarak İstanbul'a dair tarihi emeller toplum nezdinde canlı tutulmaya çalışılmıştır. Türkiye'de de durum farklı değildir. Zira başta İttihatçılar olmak üzere subay, aydın ve din adamları Almanlardan alınan yardımlarla Rusya'nın yenileceğine inanmaktadır. Ancak şurası bir gerçek ki Ruslar savaş, topraklarını genişletmek için bir araç olarak görürken, Türkler açısından savaş, her türlü tehlikenin göze alınacağı hayatta kalma mücadelesi anlamı taşımıştır (Ural, 2017).

Osmanlı Devleti ile Rusya I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesinde mücadele etmiştir. Enver Paşa'nın başarısızlıkla sonuçlanan Sarıkamış Harekâtı sonrası 1916'da Ruslar; Erzurum, Trabzon, Erzincan ve Muş'u ele geçirmişlerdir. 1917 Şubat İhtilali ile Çarlık rejiminin sona ermesi ve aynı yılın Ekim ayında gerçekleşen ikinci bir devrimle Bolşevik hükümetin kuruluşu sonrasında Aralık 1917'de Osmanlı Devleti ile Rusya arasında mütareke imzalanarak savaşa son verilmiştir. Ancak devam eden süreçte Enver Paşa'nın komutasında Osmanlı ordusu tekrar Bakü'yü ele geçirse de istenilen başarı elde edilemedi. Nihayetinde 3 Mart 1918'de Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı İmparatorluğu ile Bolşevikler arasında yapılan Brest-Litovsk Sulh Muahedesi ile Elviye-i Selase Osmanlı'ya bırakılmıştır.

I. Dünya Savaşı'nda müttefikleri olan İtilaf Devletleri'nin 1915'te Çanakkale Cephesinde yenilmesi ile beklediği yardımı alamayan Çarlık Rusya, 1917 yılında gerçekleşen İhtilaller neticesinde ile yeni bir sürece girmiştir. 18 Aralık 1917'de Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan Erzincan Mütarekesi ile savaşa son verilmiştir. 3 Mart 1918'de ise İttifak Devletleri'yle Bolşevikler arasında imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması ile Kars Ardahan ve Batum Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştır (Topsakal, 2016). Rusya söz konusu antlaşmayla Kars Ardahan ve Batum'u boşaltacağını, kamu ve devletler hukuku bakımından bu bölgelerdeki yeni duruma karışmayacağı gibi yeni durumun belirlenmesini de komşu devletlere özellikle de Türkiye ile görüşecek olan bölge halkına bırakacağını taahhüt etmiştir (Bayur, 1991). Brest-Litovsk Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti ile Sovyet Rusya arasında resmi ilişkiler başlamıştır. Türkçü olduğu için tercih edilen Galip Kemali Bey Osmanlı hükümetinin ilk ve son elçisi olarak 23 Nisan 1918'de Moskova'ya gitmiştir. İki devlet arasındaki ilişkiler ortaya çıkan bazı sorunlar nedeniyle güçlükle devam ettirilmiştir. Sovyet Rusya tüm yazışmalara rağmen İstanbul'a resmi bir temsilci göndermemiştir. Rusların Brest-Litovsk Antlaşması'na rağmen Ermenileri desteklemesi üzerine, Osmanlı Devleti Kafkasya'da yürüttüğü askeri harekâta devam etmiştir. Sovyet Rusya'nın bu süreçte Türkler arasında kendi ideolojisini yaymak için propaganda yapması ve Moskova'da Mustafa Suphi'ye Yeni Dünya adlı gazeteyi yayımlatması Osmanlı Devleti ile Sovyet Rusya arasında yeni bir sorun teşkil etmiştir. Osmanlı Devleti ile Sovyet Rusya arasındaki en önemli sorun ise Ekim Devrimi ile vaat edilen, milletlerin kendi geleceklerine kendilerinin karar vermesi hakkından çıkmıştır. Ermenilerin Bakü'yü 18 Mart 1918'de işgal etmeleri Osmanlı Devleti'nin tepkisine neden olmuştur. Osmanlı kuvvetleri 93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) neticesinde imzalanan 1878 tarihli Berlin Muhahedesi'nin belirlediği sınırların ötesine geçerek ilerlemeye başlamış,

Azerbaycan da 28 Mayıs 1918’de bağımsızlığını ilan etmiştir (Bilge, 1992; Yerasimos, 2000). Toplanan Azerbaycan Millî Şurası devlet başkanlığına Resulzade Mehmet Emin, hükümet başkanlığına da yeniden Feth Ali Han Hoyski seçilmiştir. Sekiz üyeden oluşan kabinede altı üye Müsevat, bir üye Himmet, bir üye de Müslüman Sosyalist bloğundandır (Bayur, 1991).

Bakü, Sovyet Rusya için de büyük öneme haizdir. Demiryollarındaki lokomotiflerin önemli bir bölümünün ve gerek Hazar Denizi’nde gerekse ırmaklardaki vapurların çoğunun petrolle işletilmesinden dolayı Bakü’yü ellerinden bırakmak istemeyen Sovyetler gibi, Almanlar da Bakü petrollerini istemektedir. Almanlar bu durumda Bakü’nün Türklerin eline geçmesi yerine ellerindeki petrollerden daha kolay bir şekilde yararlanacaklarını düşündükleri Bolşeviklerin hâkimiyetinde olmasını istemiştir. Hatta Sovyet Rusya ile bir de antlaşma yapmışlardır. Ortaya çıkan bu fiili durum karşısında Enver Paşa, Bakü ve Kafkaslara dair politikalarını Almanlardan gizli olarak yürütmüştür. Azerbaycanlıların Bakü’yü kurtarmak için Osmanlı Devleti’nden yardım istemesi üzerine Enver Paşa, amcası Halil Paşa’yı “Şark Orduları Grup Komutanı”, kardeşi Binbaşı Nuri Beyi de “İslam Ordusu Komutanı” olarak Azerbaycan’a göndermiştir. Görevleri bir Azerbaycan ordusu kurarak Bakü’yü kurtarmaktır (Bayur, 1991). Nitekim Azerbaycan ve Osmanlı kuvvetleri 15 Eylül 1918’de önce Bakü’ye girerek şehri teslim almışlar, daha sonra da Kuzey Kafkasya’ya yönelerek 13 Ekim 1918’de Derbent şehrini ele geçirerek, Kuzey Kafkas Cumhuriyeti’nin kurulmasını sağlamışlardır. Ancak 30 Ekim 1918’de Osmanlı Devleti’nin imzalamak zorunda kaldığı ve bir işgal bildirgesi olarak nitelendirilebilecek Mondros Mütarekesi Osmanlı güçlerinin Kafkasya’da ilerlemesini durdurmuştur. Osmanlı kuvvetlerinin Kafkasya harekâtı Sovyet Rusya ilişkilerinin çıkmaza girmesine neden olmuştur. Sovyetler bu harekâtın Brest-Litovsk antlaşmasına aykırı olduğunu iddia ederken, Osmanlı Devleti ise Ermeni saldırılarına karşı yapıldığını belirtmiştir. Ancak karşılıklı görüşmeler bir netice vermemiş, Sovyet Rusya 20 Eylül 1918 tarihli notası ile Brest Litovsk antlaşmasının geçersizliği ile Kars Ardahan ve Batum’un Türkiye’ye ilhakını tanımadıklarını ilan etmiştir (Bilge, 1992; Bolat ve Güneş, 2022; Kurat, 1990).

30 Ekim 1918 tarihinde Limni adasının Mondros Limanı’nda imzalanan Mondros Mütarekesi ile İtilaf Devletlerinin kontrolü altına giren Osmanlı hükümetinin yanı sıra Ankara’da Mustafa Kemal Paşa’nın liderliğinde, Türk Milletinin bağımsızlığı sağlamak için işgallere karşı savaşan Ankara Hükümeti oluşturulmuştur. Anadolu’da başlayan Millî Mücadele karşısında Müttefik devletler arasında çıkar çatışmaları baş göstermiş, Mustafa Kemal Paşa da müttefikler arasındaki bu anlaşmazlıkları değerlendirmiştir. Mustafa Kemal Paşa’nın, Millî Mücadelede Müttefiklere karşı destek alabileceği iki devletten biri ABD, diğeri ise Sovyet Rusya’dır. ABD, I. Dünya Savaşı’ndan sonra Monroe doktrini ile diğer devletlerle diplomatik hatta ticari ilişkileri en alt düzeyde tutmayı öngören bir dış politika benimserken (İnfirad Politikası), Sovyet Rusya Ankara hükümeti ile ilişkilerini geliştirmek için kendi çıkarları doğrultusunda yardım elini uzatacak ancak bu hemen gerçekleşmeyecektir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa 1919-1920 yıllarında Sovyet Rusya’dan askeri ve maddi yardım almak niyetiyle iş birliği yapma düşüncesiyle hareket etse de, Sovyetler bir müddet Anadolu’da yürütülen Millî Mücadele’yi izlemekle yetinecektir. Sovyet Rusya diğer taraftan da Güney Kafkasya ülkelerini Bolşevikleştirerek kendine bağlamak ve Türk-Sovyet hududunu çıkarlarına uygun bir şekilde belirlemek için yürüttüğü askeri ve siyasi faaliyetlerin neticelerini almak isteyecektir (Turan, 2005).

Bu çalışmanın amacı Millî Mücadele yıllarındaki Türk- Sovyet ilişkilerine etki eden faktörler dikkate alınmak suretiyle, BMM tarafından Bakü’ye 12 Ağustos 1920’de resmi temsilci olarak gönderilen Memduh Şevket Bey ile Stalin arasında gerçekleşen mülakattan hareketle, Sovyetlerin Millî Mücadele’ye bakışını ortaya koymaktır.

Yöntem

Araştırma Modeli

Millî Mücadele yıllarında Türk- Sovyet ilişkileri temelinde ele alınan bu çalışma, araştırmanın mantığının açık ve bütüncül bir görünümle ortaya konulduğu nitel araştırma ilkelerine uygun olarak hazırlanmıştır. Çalışmanın ana konusu olan Memduh Şevket Bey ile Stalin arasındaki mülakattan

hareketle Sovyetlerin Millî Mücadeleye bakışı, nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizine başvurulmak suretiyle T.C. Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA) belgeleri incelenerek ortaya konmaya çalışılmıştır. Böylelikle araştırılan olaylar hakkındaki bilgileri içeren ve yazılı belgelerin analizini kapsayan “belge analizi” benimsenmiştir. Bu çalışmada betimsel araştırma deseni şeklinde tasarlanan içerik analiz yöntemi kullanılmış olup, konu derinlemesine incelenmiş ve elde edilen bulguların sentezi yapılarak bir sonuç ortaya çıkarılmıştır.

Çalışma Grubu

Çalışmada, Millî Mücadele yıllarında Türk-Sovyet ilişkileri ve Türkiye'nin Bakü temsilcisi Memduh Şevket Bey'in Stalin ile yaptığı mülakat temelinde bir araştırma çerçevesi oluşturulmuştur. Böylelikle bahse konu olan süreçte Türk-Sovyet ilişkilerinde yaşanan gelişmeler ele alınmıştır.

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada çalışma dönemine ait resmî belge niteliği taşıyan arşiv belgelerinden ve tetkik eserlerden yararlanılmıştır T.C. Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA) incelenmiş olup, gerekli belgeler tasnif edilerek kullanılmıştır. Ayrıca literatür taraması sonucunda elde edilen tetkik eserlerden de istifade edilmiştir.

Araştırma Etiği

Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir araştırmayı içermemektedir.

Bulgular

Nitel araştırma ilkelerine uygun olarak değerlendirilen ve özellikle Millî Mücadele yıllarındaki Türk-Sovyet ilişkilerini kapsayan çalışmada Memduh Şevket Bey'in Stalin ile yaptığı mülakat çerçevesinde Sovyetlerin Millî Mücadeleye bakışına dair önemli bulgular elde edilmiştir.

Millî Mücadele Yıllarında Türk-Sovyet İlişkileri

Sovyet Rusya'da 1917 Bolşevik İhtilali sonucunda bir yandan iç savaşın bütün şiddetiyle devam etmesi, diğer yandan Rus olmayan milletlerin bağımsızlık mücadeleleri Bolşevikleri zor durumda bırakmıştır. Bu durum, Sovyet Rusya'yı yakın ilişki kurabileceği dost bir ülke arayışına itmiştir. İşgaller karşısında elinde kalan son toprağı olan Anadolu'yu kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kalan Ankara Hükümeti ile Bolşevikler batılı emperyalist güçlere karşı mücadele ettikleri için ortak paydada buluşmuşlardır. Tarafları birleştiren diğer nedenler ise; Batılı devletlerin Rus ve Türk topraklarındaki azınlıkları bağımsız devletler kurmaları için kışkırtmaları, özellikle de Ermeni ve Gürcülerin Sovyet Rusya ve Türkiye'den toprak talebinde bulunmalarıdır (Saray, 2004). Batılı devletler ayrıca gerek Türk Millî Mücadelesini ve Sovyet yayılcılığını, gerekse Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki oluşabilecek iş birliğinin yolunu kapatmak amacıyla Ocak 1920'de “Kafkas Seddi” kurmayı planlamışlardır. Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan ile kuracakları bu setle Bakü petrolünü ellerinde tutmayı, İran ve Irak yolunu kapatmayı ve Sovyet Rusya'dan Türkiye'ye yardım gönderilmesini engellemeyi düşünmüşlerdir (Yılmaz ve Yakşı, 2016). Sevr Barış Antlaşması'nın sonucunda Batılı devletlerle anlaşmaya varılamayacağına inanan ve yönünü Doğu'ya çeviren Ankara Hükümeti'nin temel amacının Millî Mücadele için Sovyetlerden hem siyasi hem de askeri destekle birlikte yardım temin etmek olduğunu söylemek mümkündür. Sovyet Rusya ise stratejik öneminden dolayı, Türkiye'nin emperyalist devletlerin etkisine girmesini ve böylelikle güneyden kendilerine yapılacak bir saldırıyı engellemek düşüncesinden hareketle Millî Mücadele'yi desteklemiş ve yardım etmiştir. Türk Millî Mücadelesinin başarıyla sonuçlanmasını isteyen Sovyetlerin aynı zamanda Bolşevik rejiminin Türkler arasında yayılmasını istemeleri de yardım etmelerini sağlayan diğer bir etkidir (Saray, 2004; Sarınoy, 1986).

Ali Fuat Cebesoy Moskova hatıraları adlı eserinde; 1920'li yıllarda Ankara Hükümeti'nin Sovyet Rusya'nın gerçek yüzüne vakıf olmadıklarını, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Batılı devletlerin

emperyalist faaliyetler yürüterek Türkiye’yi parçalama emelleri karşısında, Sovyet Rusya’yı hoş görmek zorunda kaldıklarını ve Bolşeviklerin yardımlarına ihtiyaç duyulduğunu ifade etmektedir (Cebesoy, 2002). Abtülhah Akşin de aynı minvalde Türkiye’nin Bolşevik Rusya ile iyi komşuluk ilişkileri kurarak ve iş birliği yaparak hem silah yardımı almak hem de emperyalizme karşı bir ittifak yapmak niyetine rağmen, Sovyetlerin kendi emelleri doğrultusunda Türkiye’yi kullanmak ve peykleri haline getirmek amacıyla hareket ettiklerini ifade etmektedir (Akşin, 1991). Zira Ankara hükümeti de ilk başta Moskova’ya temkinli yaklaşmıştır. Bolşeviklerin, kendisini Anadolu direnişinin önderi olarak gösteren Enver Paşa’yı kullanarak Anadolu’da Kemalistleri etkisiz hale getirecek bir siyaset uygulamaları Ankara hükümetinin böylesi bir yaklaşım içine girmesinde önemli bir etken olmuştur. Sovyet Rusya’yı böyle bir politakaya yönelten en önemli nedenlerden birisi Mustafa Kemal Paşa’nın, sosyalizmi Anadolu’da uygulanması mümkün olmayan bir ideoloji olarak görmesidir. Sovyet Rusya kurduğu Halâs-ı İslâm Cemiyeti aracılığıyla Enver Paşa ve diğer İttihatçı arkadaşlarına yaklaşıp, onların, Türk-İslam coğrafyasındaki itibarlarından faydalanmayı ve bu topraklarda Rusların dost millet olduğu algısını oluşturmayı amaçlamıştır (Ada, 2008). Nitekim Enver Paşa da Bolşeviklerin Kafkasya’da etkin olmaya başlaması üzerine önce Moskova’ya, oradan da Güney Kafkasya’ya geçmek istemiştir. Bu nedenle Bolşeviklerin önemli isimlerinden Karl aracılığıyla Lenin ile temasa geçmiş ve ancak Ağustos 1920’de Moskova’ya ulaşmıştır. Osmanlı Devleti’nin ve müttefiklerinin savaşı kaybettiği belirginleştğinde Harbiye Nazırı olarak Osmanlı Devleti’nin birliklerini Kafkasya’ya sevk etmiş olan Enver Paşa, Mondros Mütarekesinin ardından Kafkaslarda oluşturacağı ordu ile Anadolu’yu işgalden kurtarma niyetiyle hareket etmiştir. Enver Paşa bulduğu ilk fırsatta Anadolu’ya dönerek Millî Mücadeleye katılmayı tasarlamış, bu yüzden de Sovyet hükümeti ile ilişki kurmaya başlamıştır. Ona göre mütarekeden sonra savaş sona ermemiş, savaşın ikinci devresi başlamıştır (Çolak, 2008). Moskova’ya giden Enver Paşa, burada başta Lenin olmak üzere Radek, Çiçerin ve Zinonyev gibi komünist liderlerle görüşmüştür. Bu görüşmelerde Türkiye’nin temsilcisi olduğunu belirten Enver Paşa, amaçlarına ulaşabilmek için Sovyet Rusya’dan yardım almak istemiştir. Bolşevikler de Enver Paşa’nın gerek İslam dünyası gerekse şark milletleri nezdindeki ününden yararlanarak Şark milletlerinin Sovyet Rusya ile iş birliği yapmalarını sağlamayı ve bağımsızlık vaatleriyle de Orta Asya ve Hindistan’da İngiliz sömürgeciliği ile mücadele etmeyi planlamışlardır. Moskova, Enver Paşa ile yapılacak iş birliği sayesinde Bolşeviklerin Türk ve İslam dünyasında da etkisinin artacağını düşünmüştür (Özcan, 2013).

Erzurum Kongresi’nden önce Türk Millî Mücadelesi ile de ilgilenmeye başlayan Sovyetler, gayri resmi temsilcilerini temaslarda bulunmaları için Anadolu’ya göndermişlerdir. Bu temsilcilerden Sovyet Albayı Budiyenni Havza’da Mustafa Kemal Paşa ile görüşerek Millî hareketin Sovyetlerdeki benzer bir yönetime yönelmesini tavsiye etmiş ve bu süreçte yardım da önermiştir. Bu teklif her iki tarafın iş birliği içerisine girmesinde ilk adım olmuştur. Mustafa Kemal Paşa da kendilerine yardım gönderilmesi karşılığında Kafkasya topraklarının Sovyetlerin etkisine girmesini kabul edeceklerini bildirmiştir. Nitekim Millî Mücadele’de İtilaf devletlerine ve onların desteklediği Yunanistan’a karşı Sovyet Rusya’dan alınacak yardım büyük önem taşımaktadır. Mustafa Kemal Paşa, Eylül 1919’da Halil (Kut) Paşa’yı Moskova’ya göndererek teklif edilen yardımlar hakkında bilgi almak istemiştir. Diğer taraftan Temsil Heyeti 1919 yılında millî teşkilatlanmayı kurmaya çalışırken, Bolşeviklerle ilk temasları kuranlar ise İttihat ve Terakki üyeleri olmuştur. İstanbul’da oluşturulan Karakol Cemiyeti, 1919 yılının Kasım ayında cemiyetin kurucularından Baha Sait Bey’i Bakü’ye göndermiştir (Ağayev, 2006; Sönmezoğlu, 2015). Sovyet Kafkas Orduları Başkomutanı Eliava, Sivas Kongresi’nden sonra, İstanbul’da faaliyet gösteren gizli direniş teşkilatı Karakol Cemiyeti’ne de iş birliği teklifi götürmüştür. Balıkesir’e giden bir Sovyet yetkili, 61. Fırka Kumandanı Miralay Kazım (Özalp) Bey’le görüşerek komünizme taraftar bir tutum takınıldığı takdirde yardım yapacaklarını taahhüt etmiştir. Sovyetlerin bu girişimleri Millî Mücadele’ye destek verme niyetinde olduklarını göstermiştir (Ada, 2008). Nitekim Sovyet Rusya Anadolu’ya gönderdiği ajanlarından aldığı bilgiler doğrultusunda Sovyet rejimine benzer bir rejimin Anadolu’da da başlatılabileceğini düşünmüş olacak ki 13 Eylül 1919 tarihinde Çiçerin Türk işçileri ve köylülerine hitap ettiği bildirisinde onların Sovyetlerde olduğu gibi mücadele etmeleri çağrısında bulunmuştur (Bilge, 1992). Mustafa Kemal Paşa’nın Sivas Kongresi’nin ardından Sovyet Rusya’ya gayri resmi bir statü ile temsilci gönderilmesini ve Sovyetlerden yardım temin edilmesini uygun görmesi sonucunda Enver Paşa’nın amcası Halil Paşa görevlendirilmiştir. Böylelikle sınırlı olsa da Millî Mücadele’ye ilk Rus yardımı gerçekleşmiştir. Mustafa Kemal Paşa, 1920 yılı itibarıyla Sovyet yetkililere ilk resmi görüşme teklifinde bulunmuş, Kazım Karabekir Paşa’nın

başkanlığında Bakü'ye gönderilen heyetin görüşmelerinden olumlu bir sonuç alınamamıştır (Kinross, 2018).

Ankara Hükümeti'nin 1920 yılının ilk günlerinde dahi Sovyet Rusya ile resmi ilişki kurma hususunda tereddütleri bulunmaktadır. Ancak 16 Mart 1920'de İtilâf devletlerinin İstanbul'u işgal etmesi ve Yunanistan'ı Anadolu'yu işgale teşvik etmeleri Sovyetlere yönelik tereddütlerin sona ermesine neden olmuştur. Ayrıca İttihatçıların Türk-Sovyet ilişkilerinde rol oynamaya başlaması, Ankara Hükümeti'ni Sovyet Rusya ile resmi ilişkiler kurmaya yönlendirmiştir. BMM'nin açılması ise taraflar arasında resmi görüşmelerin başlaması için Mustafa Kemal Paşa'ya önemli bir fırsat sunmuştur (Sarınay, 1986).

Nitekim Mustafa Kemal Paşa, 26 Nisan 1920'de gönderdiği mektubunda sınıf mücadelesine değinmeden emperyalizme karşı her iki tarafın siyasi ve askeri alanlarda iş birliği yapmasının önemine değinmiştir (Çelik, 2023). Mustafa Kemal Paşa tarafından Lenin'e gönderilen bu mektubu Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki ilk resmi ilişkilerin başlangıcı kabul etmek mümkündür. Söz konusu mektupta, Sovyet Rusya'nın Kafkasya politikasını Türkiye'nin onaylaması durumunda, Moskova'nın da Ankara'ya yardım etmesini öngören bir teklif sunulmuştur. Mektuptaki en önemli istek ise emperyalist devletlere karşı birlikte mücadele etmek için Moskova'dan 5 milyon altın, asker, silah, cephane ve malzemenin talep edilmesi olmuştur. Sovyet Hariciye Vekili Çiçerin de bahse konu olan mektuba 3 Haziran 1920'de verdiği cevapta, Türkiye'nin bağımsızlığı için sürdürdüğü mücadeleyi dikkatle takip ettiklerini, Türklerin zor günlerinde her iki halkın birleşmesini sağlayacak dostluğun temelini atmaktan memnuniyet duyacaklarının belirttiği (Ada, 2008; Saray, 2004, Türkmen, 2017).

Kazım Karabekir Paşa'nın 5 Mayıs 1920 tarihli telgrafında Moskova'ya resmi yetkiye sahip bir heyetin gönderilmesi gerektiğine dair önerisi üzerine, BMM'nde yapılan ilk Bakanlar Kurulu toplantısında mevzuu ele alınmış ve Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in başkanlık ettiği bir heyetin Moskova'ya görevlendirilmesine karar verilmiştir. Söz konusu heyette; İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey, Dr. Miralay İbrahim Tali, Lazistan Mebusu Osman Bey ile Erkan-ı Harbiye Kaymakamı Seyfi Bey yer almıştır. 11 Mayıs günü Moskova'ya doğru hareket eden heyet, Ermenilerin çıkardığı zorluklar nedeniyle ancak 19 Temmuz 1920'de Moskova'ya varabilmiştir (Cankut, 2018). Heyet, 24 Temmuz 1920'de Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin ile 14 Ağustos'da da Lenin ile görüşmüştür. Çiçerin Türk heyeti ile görüşmelere devam etmeleri için Dışişlerinden Sbanin ile Adamof'u görevlendirmiştir. 17-24 Ağustos 1920 tarihleri arasında yapılan görüşmeler sonucunda anlaşma metni hazırlanarak, 24 Ağustos 1920'de parafe edilmiştir. Temas edilen başlıca konular arasında; Türk- Sovyet ilişkilerini düzenlemek, Cemal ve Halil Paşa'nın Ankara Hükümeti adına konuşmalarını önlemek, Türkiye'ye yapılması düşünülen yardımın programını planlamak ve her iki taraf arasında bir dostluk antlaşması yapmak yer almıştır. Nitekim yapılması planlanan dostluk antlaşması çerçevesinde Çiçerin'in kabul edilemez kimi isteklerinin olduğu görülmektedir. Zira Çiçerin, ilk başta Ermenilerin de yaşadığı Rize'nin doğusu ile ve Batum'a mülteci ve muhacir göçünden sonra kendi geleceklerini belirleme hakkının verilmesini istemiştir. Bekir Sami Bey ile yaptığı görüşmelerde ise Van ve Bitlis'in bazı bölgelerinin Ermenilere verilmesi yönünde isteklerini değiştirmiştir. Çiçerin'in Sovyetlerin Türkiye'ye yapacağı yardımlar karşılığında (Akşit, 1991; Ayaz, 2023; Jaeschke, 1981; Saray, 2004; Tuncer, 2017), Ermenistan için toprak talebinde bulunması Türk heyetinin de bu tavizi kabul etmemesi sonucunda görüşmeler kesilmiştir. Bekir Sami Bey'in raporunu TBMM'ne iletmek üzere Moskova'dan ayrılan Yusuf Kemal Bey, on altı gün süren yolculuğu sonrasında Trabzon'a gelmiş ve 18 Eylül 1920'de gönderdiği telgrafla Meclisi bilgilendirmiştir. Yusuf Kemal Bey, yurda dönerken Ruslar tarafından yardım olarak verilen bir milyon altın ruble ile silahı da beraberinde getirmiştir (Cebesoy, 2002). Mustafa Kemal Paşa, 20 Ekim 1920'de heyete ilettiği talimatında Rusların Bitlis, Muş ve Van üzerindeki isteklerinin onların gerçek niyetlerini açığa çıkardığını, bu yüzden BMM'nin ittifakla bu şartları kabul etmeyeceğini, Ankara Hükümeti'nin Misak-ı Milli'yi gerçekleştirmek için kurulduğunu, Misak-ı Milli sınırları içinde kalan bu topraklardan bir karışın dahi verilemeyeceğini belirtmiştir (Akşit, 1991). Nitekim Sovyet Rusya'nın Ermeniler için toprak talepleri, Kazım Karabekir Paşa'nın komutasındaki Türk birliklerinin Ermeniler karşısında büyük bir zafer elde etmesiyle anlamını yitirecektir. Ermeni çetelerinin Müslüman halka yönelik saldırıların sürmesi üzerine Kazım Karabekir Paşa, 28 Eylül 1920'de karşı saldırıya geçmiş ve 29 Eylül'de Sarıkamış'ı ele geçirmiştir. 27 Ekim'de başlayan ikinci harekât neticesinde de 30 Ekim'de

Kars, 7 Kasım'da ise Gümrü ele geçirilmiş, 2 Aralık 1920'de Ermeniler ile Gümrü Antlaşması imzalanmıştır (Tellal, 2022). Bu antlaşma ile Ermeniler Sevr Muahedesi ile kendilerine verildiğini iddia ettikleri vilayetlerden vazgeçtiklerini resmi olarak kabul etmişlerdir. Sovyet Rusya Ermeni meselesi yüzünden arasının açıldığı Türkiye ile ilişkileri yeniden geliştirmek için Midivani adındaki elçisini Ankara'ya göndermiştir. Elçinin Sovyetlerin Türkiye karşısında Ermeniler lehine karar almasının yanlış bir hareket olduğunu belirmesine rağmen, Sovyet liderleri farklı bir tutum takınarak Türkiye'nin Ermenilere karşı başarılarından rahatsız olmuştur. Sovyetler Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'ı işgal ederek bölgede kontrolü ele geçirmiş ve Türkiye aleyhinde kışkırtmıştır. İki devlet arasındaki ilişkilerin çıkmaza girdiği böyle bir ortamda Sovyetlerde iç harbin yıkıcı etkisinin devam etmesi ve Polonya karşısında uğranılan başarısızlık Sovyetlerin Türkiye'ye yakınlaşmasını sağlamıştır (Saray, 2004).

Sovyetlerin Ekim 1920'de Ankara'ya elçi göndermesi üzerine Türk-Sovyet diplomatik ilişkileri yeniden başlamıştır. Nitekim Ankara Hükümeti Ali Fuat Paşa başkanlığındaki bir heyeti Moskova'ya göndermiştir. Sovyet Rusya ile Türk heyeti arasında yapılan görüşmeler neticesinde Türkiye ile Sovyet Rusya arasında 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması imzalanmıştır. Sovyetler bu antlaşma ile Sevr Antlaşması'nın geçersizliğini, Kars, Ardahan ve Artvin'in Türkiye'ye, Batum'un Gürcistan'a ve Nahcivan'ın da Azerbaycan'a bırakılmasını kabul etmiştir. Bu antlaşma ile yeni Türk Devleti'nin Misak-ı Millî sınırlarını tanıyan Sovyet Rusya ile Türkiye arasındaki sınırlar da kesin bir şekilde belirlenmiştir. Sovyetler ayrıca silah ve cephane yardımı yapmayı ve on milyon altın ruble vermeyi kabul etmiştir. Nitekim Millî Mücadele boyunca Sovyetlerden on bir milyon altın ruble ile yüz bin lira değerinde külçe altın yardımı alınmıştır. Ayrıca dört tümene yetecek 37.812 tüfek, 324 makineli tüfek, 66 top ve bunların cephaneleri de silah yardımı olarak gönderilmiştir (Müderrişoğlu, 1994). Bu yardımlar millî Mücadele'nin kazanılmasında, Batılı emperyalist devletlere karşı ortak mücadelede ve iki devlet arasındaki tarihi süreçte devam eden düşmanlığın dostluğa evrilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ekim 1921 tarihinde Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Sovyet Sosyalist devletleri ile yapılan Kars antlaşması ile de Moskova Antlaşması ile çizilen sınırlar onaylanmış ve Ermeni meselesi çözüme kavuşmuştur. Sovyet Rusya Lozan Barış konferansında da batılı devletlere karşı Türkiye'yi desteklemiştir (Balcıoğlu, 2004; Uçarol, 2013).

Bu süreçte Türk-Sovyet ilişkilerinde önemli bir rolü olan diğer bir husus ise Sovyet Rusya'nın komünizmin Anadolu'da yayılmasını sağlama çabaları olmuştur. Bolşevik devriminin etkileri ile birlikte 1919-1920 yılları arasında Anadolu'da Bolşevizm yayılmaya başlamıştır (Tellal, 2022). Sovyetler kominizmin Anadolu'da yayılmasını sağlamak adına kültürel faaliyetler yürüten VOGS adlı teşkilatı kurmuşlardır. Bu yönüyle Sovyetlerin komünizmi Türkiye'de benimsetme çabalarının yalnızca siyasi yollarla değil kültürel bir yönünün de olduğu görülmektedir (Bolat, 2017). Ali Fuat Paşa hatıralarında Sivas Kongresi'ne katılanlar arasında bazılarının kendi güçleri ile Millî Mücadele'yi kazanamayacaklarına inandıklarını, İslam dünyasında Sovyet Rusya'daki Bolşevizm düşüncesine benzer bir sosyalist birliğin kurulmasıyla, hem Bolşeviklerin yardımının alınacağını hem de Batılı devletlere karşı ciddi bir mukavemet sağlanacağına inandıklarını belirtmektedir. Ayrıca Temsil Heyeti içinde bu düşüncede olanların BMM'nin Ankara'da açılmasından sonra Yeşil Ordu adında gizli bir teşkilat kurmaya başladıklarını ifade etmektedir (Cebesoy, 2000). Öyle ki komünizmin sembolü olan kırmızı renk moda olmuş, birçok milletvekili kalpaklarına kırmızı kumaş parçaları takmışlardır. Hatta kırmızı kravat takanlar bile olmuştur (Meyer, 2009). Moskova'dan talep ettiği yardımları alabilmek için Sovyetlerin rejimine yakın olunması gerektiğini düşünen Mustafa Kemal Paşa, sol düşüncedeki oluşumların Ankara'nın denetiminde faaliyet göstermesine imkân sağlayarak, Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kurulmasının yolunu açmıştır (Altıntaş, 1995). 1920 yılının Mayıs ayında Mustafa Kemal'in yakın çevresinin de dâhil olmasıyla kurulan bu cemiyet, İstanbul Hükümeti'nin Millî Mücadele hareketinin öncülerini Bolşevik olmakla suçlamaları karşısında, hem Anadolu halkı karşısında temize çıkmak, hem de Bolşevikliğin İslam'ın uygulanışına yakın olduğunu belirterek Sovyetlerle iş birliği için uygun ortamı sağlamak için kurulmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın bilgisi dâhilinde ve dönemin şartları gereği kurulan bu cemiyet, hükümete resmi bir beyanname vermediği için gizli bir kuruluş özelliği taşımıştır (Tunçay, 1998).

Sovyetler 1919 yılından itibaren Anadolu'daki Millî Mücadeleyi Sovyet tipi bir harekete dönüştürmek için yapılan çalışmaları desteklemişlerdir. Bu doğrultuda en çok takip ettikleri örgüt ise 1920 yılında Mustafa Suphi tarafından kurulan ve başlangıçta faaliyetlerine Bakü'de başlayan Türkiye Komünist Partisi olmuştur (Sönmezoğlu, 2015). Mustafa Suphi ile onun destekçilerinin Anadolu'da komünizmin yayılması için yaptıkları girişimler de Ankara'yı en çok tedirgin eden konuların başında gelmiştir (Yerasimos, 2000). Bakü'ye gelerek 10 Eylül 1920'de farklı grupları birleştirmesi sonucu Türkiye Komünist Partisi'ni kurulmasını sağlayan Mustafa Suphi, Anadolu'ya geçerek faaliyetlerini burada sürdürmeyi planlamıştır. Ankara Hükümeti ise bu girişimlerin farkındadır. Nitekim İsmet İnönü 2 Eylül 1920'de Kazım Karabekir'e gönderdiği telgrafında Anadolu'ya gelen Sovyet resmi heyetinin bir elçilik heyetinden ziyade Bolşevik propagandası için gelen bir heyet görüntüsünde olduğunu ifade etmektedir (Tellal, 2022). Mustafa Kemal Paşa da Ali Fuat Cebesoy'a 16 Eylül 1920'de gönderdiği telgrafında Sovyetlerin Türkiye'de Bolşevik bir örgüt kurmak için faaliyet içinde bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca Bakü'ye gönderilen Mustafa Suphi'ye Türkiye Komünist partisi genel merkezini kurdurduklarını, Anadolu'nun çeşitli bölgelerine gönderilen Sovyet ajanlar aracılığıyla gizli Komünist örgütlenmesinin harekete geçirilmeye çalışıldığını ve bu türden örgütlenmelerin durdurulması gerektiğini belirtmiştir (Bilge, 1992). Mustafa Kemal Paşa, komünizmin Türkiye'de yayılmasını engellemek için bir takım tedbirler almıştır. Yeşil Ordu Cemiyeti'nin 1920'de faaliyetlerine son vermesinin ardından Sovyet Rusya ile ilişkileri zedelenmesini önlemek, Anadolu'da özellikle Mustafa Suphi'nin kurduğu Türkiye Komünist Partisi'nin Sovyetler lehinde yaptığı propagandalara engel olmak ve Anadolu'daki olası komünizm faaliyetlerini kontrolü altında tutabilmek amacıyla 18 Ekim 1920'de İçişleri Bakanlığı'na müracaat ederek ve iznini alarak kendisinin denetiminde Türkiye Komünist Fırkası'nı kurmuştur. Başında bulunduğu fırkanın müteşebbis heyeti ile genel merkezine Fevzi Çakmak, Kazım Özalp, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele ve Hakkı Behiç'i seçerek fırka için çalışmalarını istemiştir (Kandemir, 1965). 1920'de kurulan Türkiye Komünist Partisi'nin beyannamesi 14 Temmuz 1920 tarihinde yayınlanmış, Mustafa Kemal Paşa, komünizm propagandasının baş aktörü Mustafa Suphi'yle de bir müddet mektuplaşmıştır (Jaeschke, 1981). Ancak Bolşeviklerin Türk komünistlerine yardım etmelerinin onların Anadolu'daki faaliyetlerini hızlandırmış olduğunu ve partinin fonksiyonlarını tamamladığını düşünen Mustafa Kemal Paşa partiyi 1921 yılında kapattırmıştır. 28 Ocak 1921 tarihinde Mustafa Suphi'nin öldürülmesi, ardından Sovyet Rusya ile imzalanan Moskova Antlaşması ile Anadolu'yu Bolşevikleştirme faaliyetleri sona ermiştir (Saray, 2004; Tellal, 2022). Sovyet Rusya bir yandan askeri ve mali yardımlarla, diğer yandan komünist partiler aracılığıyla ideolojisinin Anadolu'da yayılmasını sağlamak suretiyle Türkiye'yi kendi güvenlik sistemine dâhil komünist bir peyk yapmak istese de Türkiye, Sovyetlere karşı temkinli davranmasını bilmiştir. Nitekim Sovyetleri memnun etmek adına bir komünist partisi kurulmuş ancak Millî Mücadelede'de güvenliğin sağlanması ile komünist düşüncelere karşıt bir tutum izlenmiştir (Erdaş, 1994).

Türkiye ile Azerbaycan Arasındaki Diplomatik İlişkilerin Kurulması ve Memduh Şevket Bey (1918-1920)

Transkafkasya Federal Cumhuriyeti dağıldıktan sonra 27 Mayıs 1918'de toplanan Azerbaycan temsilcileri mevcut durumu gözden geçirerek Azerbaycan Millî Şurasını toplamışlardır. Şura'nın başkanlığına Mehmet Emin Resulzade, yardımcılığına da Hasan Ağayev seçilmiştir. Azerbaycan Millî Şurası 28 Mayıs 1918'de yaptığı toplantıda Azerbaycan'ın bağımsızlığını kabul etmişlerdir. Böylelikle Kuzey Azerbaycan'da Türk-İslam dünyasında demokratik idareyi benimseyen ilk millî devlet kurulmuştur (Bal, 1996). Bolşeviklerin ve Ermenilerin Azerbaycan toprakları üzerindeki tehditlerinin devam etmesi nedeniyle Azerbaycan Devleti, Osmanlı Devleti'nden yardım istemiştir. Bu istek üzerine Osmanlı Devleti bir ordu hazırlayarak bu bölgeye göndermiştir. Nuri Paşa'nın başında yer aldığı "Kafkasya İslam Ordusu" Bakü'yü geri almak ve İngilizlerin Tebriz ve Azerbaycan'a girmelerini engellemekle görevlendirilmiştir Nitekim 15 Eylül 1918'de Bakü alınarak başkent buraya taşınmıştır. Ancak bu devletin ömrü uzun soluklu olmamıştır. Zira Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi gereğince Azerbaycan'dan çekilmek zorunda kalması sonucunda Azerbaycan Demokratik Devleti önemli bir destekten yoksun kalmıştır. Ayrıca 1919 yılının sonlarına doğru Azerbaycan hükümetinde komünizmin etkisinin giderek artması ve halk arasında Bolşeviklerin propagandalarının etkili olmaya başlaması yeni devletin güç kaybına uğramasına neden olmuştur (Özdemir, 2023).

Millî Mücadele yıllarında Sovyet Rusya'dan yardım sağlamak isteyen Temsil Heyeti bir taraftan Bolşeviklerle diğer taraftan da Azerbaycan hükümeti ile ilişki kurmak istemiştir. Ancak Azerbaycan'ın eninde sonunda Bolşevikler tarafından işgal edileceğinin düşünülmesi ve Azerbaycan hükümetinin İngiliz yanlısı tutumu Bolşeviklerle kurulacak ilişkinin tercih edilmesine neden olmuştur (Bayraktar, 1994). Ayrıca Pan-Türkizm siyasetinin Sovyet Rusya ile iş birliğini zedeleyeceği düşüncesi ve Türkiye'nin önceliğini gerektiren millîyetçilik prensibi, diğer önemli etkenler olmuştur. Yine de Kazım Karabekir Paşa 18 Nisan 1920'de Mustafa Kemal Paşa'ya sunduğu bir önergede askeri bir heyetin Bakü'ye gönderilmesini talep etmiştir. Önerinin kabul edilmesi ile 26 Nisan'da yola çıkan heyet Bakü'ye varmadan Azerbaycan toprakları Ruslar tarafından işgal edilmiştir (Ağayev, 2001). Azerbaycan Komünist Partisi tarafından yayınlanan bildiri ile tüm yetkilerin Neriman Nerimanov başkanlığındaki Azerbaycan Geçici Askeri Komitesine geçtiği ilan edilmiştir. Böylelikle 28 Nisan 1920'de Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur (Özdemir, 2023; Yıldırım, 2022).

Azerbaycan, Sovyet hâkimiyetinin bölgede tesisinin erken döneminde dış ilişkilerinde bağımsız hareket etmiş, hem elçi göndererek hem de elçiler kabul ederek yabancı devletlerle doğrudan diplomatik ilişki kurmak istemiştir. Sovyet Rusya ve Azerbaycan ile iş birliği yapmak ve kendi çıkarlarını korumak isteyen BMM hükümeti de Mustafa Suphi, Fuat Sabit, Halil Paşa gibi gayri resmi aracılara yerine resmi temsilcileri aracılığıyla Azerbaycan'la ilişkilerini sürdürme yoluna gitmiştir. BMM, bu amaçlar doğrultusunda Bakü'de bir temsilcilik açmaya karar vermiş ve Memduh Şevket Bey'i 12 Ağustos 1920'de resmi temsilci olarak göndermiştir. BMM Hükümeti'nin yurt dışındaki ilk resmi temsilci olan Memduh Şevket Bey sadece Azerbaycan'da değil, tüm Kafkasya'da Türkiye'yi temsil etmekle görevlendirilmiştir (Ağayev, 2006; Bolat, 2017). Nitekim Dışişleri Bakanlığı tarafından verilen talimatnamede de belirtildiği üzere Memduh Şevket Bey'in görevleri arasında; Azerbaycan Hükümeti ile ilgili ayrıntılı malumat toplamak Azerbaycan'ın Türkiye ve Osmanlı Türklerine yönelik bakışı, Gürcistan ve Ermenistan ile olan ilişkileri hakkında bilgi edinmek, Sovyet Rusya'nın bu devletler ile ilişkilerini öğrenmek, Türkiye'nin Kafkas Cumhuriyetleri arasında ilişki kurulmasına engel olan sorunlar ve bu sorunların giderilme yollarını araştırarak tüm soruları cevaplayan bir rapor hazırlamak yer almıştır. Ayrıca Azerbaycan'daki Osmanlı Türklerinin faaliyetlerinin araştırılması, Güney Azerbaycan'da yaşayan Türklerin Azerbaycan ile aralarında ilişki olup olmadığının tespit edilmesi, şayet bir ilişki yoksa ilişkinin kurulma yollarının tespit edilmesi diğer önemli görevleri arasında yer almıştır. Eylül 1920'de Bakü'ye gelen Memduh Şevket Bey, zor şartlarda görevini sürdürmesine rağmen sorunları çözmeye başarılı olmuştur. Hatta birtakım girişimleri sonucunda Azerbaycan Hükümeti'nin Millî Mücadele'de kullanılmak üzere 1 milyon altın ruble yardımda bulunmasında etkin rol oynamıştır. Bunun yanı sıra Erzurum ve civarındaki petrolün çıkarılması için gerekli olan malzemenin gönderilmesini sağlamak ve Bakü'deki Türk savaş esirlerinin Türkiye'ye dönmelerinde yardımcı olmak gibi katkılar da sağlamış ve 31 Mart 1924 yılında Türkiye'nin Bakü Temsilciliğini kapatmasına kadar görevini sürdürmüştür. Memduh Şevket Bey bu katkılarının yanı sıra Sovyet Rusya, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan iç siyasi ve askeri durumları, Kafkaslardaki siyasi ve askeri durum ile Rusya'ya karşı çıkması muhtemel bir Kafkas isyanı, Rusya'nın Güney Kafkasya ve Türkistan politikası ile İran'la yaptığı barış görüşmeleri ve Türkiye'nin; İran, Azerbaycan ve Sovyet Rusya ile ilişkileri hakkında çeşitli raporlar da hazırlamıştır. (Ağayev, 2006; T.C. Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA), 571/34778-136959-50, 18.02.1921; TDA, 571/ 34778-136959-52, 15.01.1921; TDA, 571/34778-136969-09, 15.01.1921; TDA, 571/34778-136959-16, 17.07.1921). Memduh Şevket Bey'in Bakü mümessilliği görevinin devam ettiği 1923 yılında Sovyet makamları tarafından hakkında bir soruşturma açılması aleyhinde bazı faaliyetlerin söz konusu olduğu izlenimini yaratmaktadır (TDA, 571/36251-143862-258, 30.06.1923).

Memduh Şevket Bey ile Stalin Arasındaki Mülakat'a Göre Sovyetlerin Millî Mücadele'ye Bakışı

Türkiye'nin Bakü mümessili olarak 1920-1924 yılları arasında görev yapan Memduh Şevket Bey, görevi sırasında önemli devlet adamlarıyla görüşmeler yapmış ve bu görüşmelerde edindiği izlenimlerine dair raporlar hazırlamıştır. Bunlardan biri de Sovyet Dışişleri komiseri Stalin ile yaptığı görüşme hakkında ayrıntılı bilgi verdiği 5 Kasım 1920 tarihli rapordur. Memduh Şevket Bey raporunda, Bakü'ye gelen Stalin'in önemli bir şahsiyet olması nedeniyle onunla görüşmek istediğini belirtmiş ve

Nerimanof, Mustafa Suphi ve Şark Cephesi Harbiye Siyasi Komiseri Orjonikidze'nin de görüşmeye katıldığını ifade etmiştir.

Memduh Şevket Bey ile Stalin arasında gerçekleşen bu görüşmede ilk söze başlayan Stalin olmuştur. Stalin öncelikle Talat ve Enver Paşa'nın Ankara ile ilişkilerinin hangi boyutta olduğuna dair bir soru yöneltmiştir. Memduh Şevket de cevaben Ankara Hükümeti'nin Enver ve Talat Paşa'ya herhangi bir vazife vermediğini belirtmiştir. Ardından Stalin'in bu soruyu sorma nedenini izah etmesi halinde daha açık ve anlaşılır cevap verebileceğini ifade etmiştir. Stalin de yine Enver Paşa'dan bahisle O'nun Millî Mücadele'ye yardım etmek için çaba sarf ettiğini ve silah temin ederek Anadolu'ya sevk etmek için (TDA, 571/3424-136608-31, 04.12.1920), Berlin'e gittiğini, eğer memleketin durumu Enver Paşa'nın bu hizmetlerinden dolayı daha sonra kendisinin Anadolu hareketiyle ters düşmesine yol açacaksa buna şimdiden muhâlefet etmek ve Rusya tarafından yapılan yardımları kesmek için meseleyi tetkike lüzûm gördüklerini belirtmiştir. Stalin, Memduh Şevket'in resmî temsilci olması nedeniyle söz konusu durum hakkında kendisinden bilgi almak istediklerini de sözlerine eklemiştir.

Memduh Şevket Bey bu açıklamalar üzerine Sovyet Rusya'nın Türkiye hakkındaki çabaları ve özenli yaklaşımdan dolayı teşekkür ederek, Anadolu Hükümetinin kendi işleri ile yeteri kadar meşgul olduğunu söylemiştir. Enver ve Talat Paşa hususuna da açıklık getirerek, onların birtakım girişimleri aracılığıyla Millî Mücadele'ye katılmalarına memleketin durumunun müsait olmadığını, Anadolu Hükümeti'ne sadece takviye kuvvet temin etmekle yetinmeleri gerektiğini, aksi yönde bir girişimde bulunurlarsa güç kaybedeceklerini belirterek Sovyet Rusya'nın müsterih olmasını istemiştir. Görüldüğü üzere başta Enver Paşa olmak üzere ittihatçılar ve onların faaliyetleri Sovyetlerin bilhassa üzerinde durdukları bir mesele olmuştur. Enver Paşa'nın yardımlarından memnun gibi görünen Stalin'in, O'nun muhalefette kalmasını istemediğini, bu yıllarda Enver Paşa ile Anadolu hareketi arasında nasıl bir ilişki olduğunu öğrenmek için Memduh Şevket Bey'e böyle bir soru sorduğunu düşünmek mümkündür. Nitekim Sovyetlerin iş birliği yapmak için Millî Mücadelenin lideri Mustafa Kemal Paşa'ya destek vermek ya da Şark milletlerinde büyük şöhrete sahip olan Enver Paşa'ya yönelmek noktasında ikilem yaşadığı da söylenebilir.

Sovyetler, Ankara Hükümetinin Millî Mücadeleyi kazanacaklarından emin olamadıkları için Enver Paşa'yı ellerinde tutmak istemişlerdir. Zorlu bir süreçten sonra Moskova'ya ancak 1920 yılının ortalarında ulaşabilen, burada üst düzeydeki komünist liderlerle görüşmeler yapan ve ardından Bakü'deki Şark Milletleri Kurultayı'na katılan Enver Paşa, Bolşevikler açısından büyük önem taşımaktadır (Özcan, 2013). Orta Asya milletlerinin desteğini almak isteyen Sovyet Rusya'nın Enver Paşa'dan beklentisi hayli yüksek olmuştur. Ancak Sakarya Savaşı'ndan sonra Millî Mücadele'nin seyrinin değişmesi, Sovyet Rusya'nın tutum değiştirerek Enver Paşa'yı gözden çıkarmalarına neden olacaktır. (Teke, 2021). Ali Fuat Cebesoy Moskova hatıralarında Sovyetler ile İttihatçılar arasındaki ilişkiyi değerlendirerek; Anadolu'da Millî Mücadele başladığında Sovyet hükümetinin, Anadolu hareketi ile doğrudan temasa geçmeden önce ünlü Sovyet yazar Karl Radek aracılığıyla Enver, Cemal ve Talat Paşa ile iş birliği yapmak istediğini belirtmektedir. Cebesoy'a göre; İttihatçılar her ne kadar I. Dünya Savaşı'nı kaybetmiş ve memleketi terk etmiş olsalar da Osmanlı Devleti'ni yönetirken güttükleri Panislamizm ve Turancılık fikirleri gerek İslam dünyasında gerekse Şark milletleri üzerinde nüfuzlarının devam etmesini sağlamıştır. Bu noktada Sovyetler İttihatçıların bu şöhret ve nüfuzlarından faydalanmak istemişlerdir. Onların vasıtasıyla Doğu'daki milletlere bağımsızlık vereceklerini vaat ederek bir taraftan Orta Asya ve Hindistan'da İngiliz emperyalizmine karşı isyanı, diğer taraftan da kendi ideolojileri olan Bolşevizm'in yayılmasını sağlamaya çalışmışlardır. Sovyetler ayrıca Ankara hükümeti ile Enver Paşa'yı destekleyenler arasındaki ihtilaflardan yararlanmak, Enver Paşa ve diğer ittihatçıların Türk ordusuna takviye amaçlı Anadolu'ya götürecekleri birlikler ile Türk Komünist Fırkası'nın teşkilatını da Anadolu'ya girdirmek, böylelikle komünizmin yayılmasını sağlayarak Ankara hükümetinin Moskova'nın nüfuzuna girmesini sağlamak gibi planları da mevcuttur (Cebesoy, 2002).

Sovyetlerin ittihatçılar ile iş birliğine sürükleyen nedenlerden bir diğerinin de Türk ulusal direnişinin önderi olan Mustafa Kemal Paşa'nın, Bolşevizmi Anadolu halkına tatbik edilemeyecek millî olmayan bir ideoloji olarak görmesidir (Ada, 2018). Bu süreçte Sovyetler hem Ankara hükümeti ile görüşmekte ve Millî Mücadeleye yardım edeceğini vaat etmekte, hem de Enver Paşa ile görüşerek ondan

da istifade etmeye çalışmaktadır (Tuncer, 2017). Stalin'in Sovyetlerin Ankara'ya destek olacağını belirten ifadelerinden hareketle Sovyetleri böyle bir yaklaşıma iten belli başlı nedenlerin olduğunu belirtmekte de fayda vardır. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın Lenin'e gönderdiği mektubunda Ankara'ya yardım yapıldığı takdirde, Sovyetlerin Kafkasya ile ilgili politikasına onay verileceğini belirtmesi (Yerasimos, 2000). ciddi bir tavizdir ki Sovyet desteğine olan ihtiyaç, Sovyetler Azerbaycan'ı işgal ederken Ankara'nın destekte bulunmasını engellemiştir. Ayrıca Moskova'ya güvenemeyen Ankara, Taşnak Ermenilerinin yaptıkları tazyikler karşısında Doğu Anadolu'ya bir harekât başlatmak isteyecek fakat Moskova'dan gelen iş birliği teklifi ve hareketin yapılmaması isteği mevcut konjonktür gereği kabul edilecektir. Nitekim 1920 yılının ikinci yarısından itibaren de her iki taraf arasında karşılıklı diplomatik ilişkiler de başlamıştır.

Stalin'in söz konusu mülakatta temas ettiği hususlardan bir diğeri ise Sosyalizm olmuştur. Anadolu'da Sosyalizmin yayılmasına uygun ortamın olmadığını belirttikten sonra, Türkiye'nin Batılı devletlere karşı hangi amaca ulaşma niyetiyle savaştığını öğrenmek istemiştir. Ayrıca Türkiye'nin İstanbul ve İzmir'i aldığı takdirde barışa razı olup olmayacağı konusuna da açıklık getirilmesini talep etmiştir. Memduh Şevket Bey ise verdiği cevapta, öncelikle Sosyalizme değinmiş ve dünyadaki diğer milletlerden çok daha fazla Türklerin sosyalizmi benimsemeye istekli olduklarını ve hatta desteklediklerini, kapitalist ve emperyalist sistemin var olmaya devam etmesi halinde Avrupa sermayesinin baskısından Türk milletinin kendisini kurtaramayacağını belirtmiştir. Ayrıca I. Dünya Savaşı'ndan sonra kapitalizmin yeniden galip geldiği takdirde (TDA, 571/3424-136608-31, 04.12.1920) Türk Milletinin tamamen esir edileceğini çok iyi bildiğini ifade etmiş ve İtilaf devletlerinin Mondros Mütarekesi'nden sonra gerçekleştirdikleri işgaller, yaptıkları zulüm ve yarattıkları tefrikanın Türk Milletinin Avrupa karşısında kıyamına neden olduğunu vurgulanmıştır. Memduh Şevket Bey, sözlerinin devamında Ankara Hükümeti'nden ve Millet Meclisi'nden de bahsetmiştir. Ankara Hükümeti'nin bir inkılap hükümeti olduğunu söyledikten sonra şartların değişmesi ile memlekette artık her şeye Millet Meclisinin hâkim olduğunu ve Meclisin dünyada kapitalizmin etkisini yitirene kadar mücadeleye devam edeceğini ifade etmiştir. Stalin'in sosyalizme vurgu yaptıktan sonra Batılı devletlere karşı Millî Mücadele'nin kazanılması, İstanbul ve İzmir'in alınması halinde Türkiye'nin barış antlaşması yapıp yapmayacağını sorması esasında Türkiye'nin tercihini sosyalizm yerine Batı'nın kapitalist sisteminden yana kullanabileceği kaygısını göstermektedir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa daha önce de değinildiği gibi sosyalizmi millî olmayan ve Anadolu'ya tatbik edilemeyecek bir ideoloji olarak görmüştür. Sovyetlerin millî harekete yardım etme nedenlerinden birisinin de kendi ideolojilerinin Anadolu'da yayılmasını sağlamak olduğu düşünüldüğünde, Stalin'in sosyalizme temas etmesini, Ankara Hükümeti'nin bu konuya bakışını öğrenmek, tabiri caizse nabzını ölçmek amacıyla atılan bir adım olarak değerlendirilebilir. Memduh Şevket Bey de bunun farkına varmış olacak ki; bir taraftan Türk milletinin sosyalizmi benimsemeye istekli olduğunu ve desteklediğini iddia ederken, diğer taraftan kapitalist ve emperyalist sistemin Türk Milleti için büyük bir tehlike oluşturacağından bahsetmiştir. Memduh Şevket Bey'in Ankara Hükümetinin inkılapçı bir hükümet olduğunu, BMM'nin de mutlak yetki sahibi konumunda bulunduğunu belirtmesi ise Sovyetlerin, Türkiye ile diplomatik ilişkilerinde başta Enver Paşa olmak üzere ne İttihatçılarla ne de İstanbul hükümeti ile muhatap olmamasını, tek muhatabının kapitalizme karşı olan Millet Meclisi olması gerektiğini vurgulayan bir yaklaşım olarak değerlendirmek mümkündür.

Stalin, Memduh Şevket Bey'in açıklamaları üzerine Ankara ve İstanbul Hükümeti arasındaki ilişkiler hakkında da bilgi istemiştir. Stalin'le beraber görüşmeye katılan Orjonikidze ise bir İngiliz rahibinin Ankara Hükümeti ile görüşmek için Ankara'ya gönderildiği iddiasını dile getirmiştir. Memduh Şevket Bey de cevaben Ankara Hükümeti'nin İngilizlere aldanmayacağını, söz konusu görüşme söylentilerinin Sovyet Rusya'yı yanıltmak amacı ile çıkarıldığını belirtmiştir. Ayrıca Millî Mücadele'nin devam etmesi için Ankara Hükümeti'nin yardıma ihtiyacı olduğunu da ifade etmiştir. Bunun yanında Stalin ve beraberindekilere soru da yönelmiştir. Memduh Şevket Bey, yürütülen mücadelenin Sovyetlerin de faydasına olacağı bilindiği halde Millî Mücadele'ye yardım edilmemesinin nedenini sormuştur. Stalin ise yolların uzaklığından dem vurmıştır. Nahcivan yolunun kış mevsimi nedeniyle birkaç gün sonra kapanacağını hatta oradaki Sovyet askerlerine iase temin edemeyecekleri için ya geri çekeceklerini ya da o bölgeye Ermenistan üzerinden erzak göndermeye çalışacaklarını ifade etmiştir. Kars yolundan da bahisle bu yolu açmak için hem Kars'ı hem de Tiflis'i ele geçirmenin elzem

olduğu ancak Fransızların Senegal güçlerini İstanbul'dan Batum'a gönderme (TDA, 571/ 3424-136608-31, 04.12.1920) ve Vrangeli ordusunun da Batum'a yönlendirilebilme ihtimalinin olduğunu söylemiştir. Stalin Azerbaycan'ın faaliyetlerinden de bahsederek Gürcü hareketini önlemek için Azerbaycan'ın bu bölgeye petrol verdiğini, bu nedenlerle bir cephe açmanın doğru olmayacağını belirtilmiştir. Deniz yolunun da tehlikeli olmasından dolayı kendilerinden talep edilen yardımların gönderilmesinin mümkün olmadığını ancak fırsat olduğunda ellerinden gelen yardımları yapacaklarını ifade etmiştir. Memduh Şevket Bey bu açıklamalar karşısında üzgün olduğunu belirtmiş, Ankara için istenilen yardımların mümkün olmadığının ifade edilmesinde bir beis olmadığını ve Türk Milletinin mücadelesini kazanmak için gücü yettiğince çalışacağını söyleyerek, Stalin'in düşüncelerini açık bir şekilde ifade ettiği için de kendisine teşekkür etmiştir. Ayrıca Sovyetlerin yardım sözü verdiklerinde mevsimin yaz olduğunu, vaat ettikleri top ve cephaneyi Bakü'de bulundurmuş olsalardı çoktan Anadolu'ya ulaşmış olacağını, talep edilen yardımların birçok kez zor şartlarda gönderilmiş ve hatta cinsleri bile belirlenmiş olsa da sevklerinin sağlanamadığını vurgulamıştır. Konuşmalardan Stalin'in Ankara Hükümeti ile İstanbul Hükümeti arasında herhangi bir ittifak olup olmadığı hususunda bilgi almak istediği anlaşılmaktadır. Nitekim İstanbul Hükümeti Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra emperyalist batılı devletler karşısında çaresiz bırakılarak, etkisiz bir politika takip etmiştir. Oysaki Ankara hükümeti Millî Mücadele'yi başlatmış ve Anadolu'yu işgalden kurtarma mücadelesine girişmiştir. Nitekim Sovyetler de kendi çıkarları gereğince Ankara Hükümeti ile iş birliği yapmak isteyen bir görüntü sergilemektedir. Zira farklı minvalde hareket eden Ankara Hükümeti ile İstanbul Hükümeti arasında görüşmeler yapıldığı söylentisinin Sovyetleri rahatsız ettiği aşîkârdır. Memduh Şevket Bey de Sovyetlerin Ankara Hükümeti'ne karşı duyduğu kuşkuvarın farkında olması nedeniyle sözü yardımlara getirmiş ve Millî Mücadele'nin kazanılması için bu yardımların elzem olduğuna ve Sovyet çıkarlarının da bunu gerektirdiğine temas etmiştir. Ancak Stalin yardım edememelerini birçok bahane öne sürerek açıklamaya çalışmıştır. Nitekim Memduh Şevket Bey'in Sovyetlerin yaz mevsiminde yardım vaat ettiklerini ve silahların önceden Bakü'de bulundurulmasının sevkıyatı kolaylaştıracağını belirtmesi bu durumu kanıtlar niteliktedir. Sovyetlerin bu tutumu, 1920'li yılların sonunda dahi iş birliği ve yardım hususunda kararsız olduklarının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Stalin, Memduh Şevket Bey'in sitemkâr sözleri karşısında kendilerine karşı duyulan ümitsizliği gidermek istemiştir. Amaçlarının Türkiye'yi desteklemek olduğunu belirttikten sonra, güçleri ölçüsünde yardım edeceklerini ifade etmiştir. Ayrıca mevcut şartlar olumsuz olsa dahi Türkiye'ye yardım konusundan kesinle vazgeçmeyeceklerine dair açıklamalarda bulunmuştur. Stalin Türkiye üzerinde yaratacağı olumsuz etkiyi baştan engellemek için (TDA, 571/ 3424-136608-31, 04.12.1920) Sovyet Rusya ile Türkiye'nin Ermenileri baskı altına alacağını ifade etmelerine rağmen, Türklerle iş birliği yapmadıklarını ilan edeceklerini hatta bu günlerde İngiltere ile barış görüşmelerinin başlamasının muhtemel olduğunu ancak bu görüşmelerin ciddi olmadığını söylemiştir. Yine Rusların amacının İngiltere ve İtalya'yı Amerika ve Fransa'dan ayırmak olduğunu, İngiltere ve İtalya'nın iç siyasetlerinin Rusya'ya karşı bir harekât için müsait olmadığını, diğer devletlerin de Bolşeviklere karşı savaşmak düşüncesinde olduklarını belirtmiştir. Memduh Şevket Bey, bu sözler üzerine üzüntüsünü dile getirerek Sovyetlerin Avrupa karşısında Türkleri yalnız bırakması halinde Batılı devletlerin Anadolu'ya karşı ordu kurmalarına zemin hazırlamış olacaklarını ve bu durumun Sovyet Rusya meclisinde de üzüntüye neden olacağını söylemiştir. Stalin ise bu düşüncenin doğru olmadığını ve İtilaf devletlerinin kuvvetlerini sevk edemeyeceklerini belirtmiş ve Türk subaylarından oluşan bir heyetin, Türkiye'ye gönderilmek üzere hazırlanan mühimmatın sevk işlerinin denetimini yapmasını teklif etmiştir. Memduh Şevket Bey de bu heyetin gönderilmesi için Stalin'in ısrarlarını Ankara hükümetine bildireceği sözünü vermiştir. Dikkat edilirse Sovyetler bir taraftan Ankara Hükümeti ile ilişkisini kendi istekleri doğrultusunda devam ettirmek istemekte, diğer taraftan da İngiltere ile barış görüşmeleri yapmayı planlanmaktadır. Nitekim Sovyetler kendilerine uygulanan ekonomik baskıyı sonlandırabilmek için İngiltere ile ekonomik mahiyette bir anlaşma yapmanın da hazırlığı içerisinde (Cankut, 2018). Ancak Stalin Sovyetlerin bu görüşmelerde ciddi olmadığını, Batılı devletler arasındaki mevcut ittifakı bozma düşüncesinde olduklarını beyan etmektedir. Sovyetlerin bir taraftan Anadolu harekâtı ile iş birliği yaptığını, diğer taraftan da Batılı devletlere tamamen sırtını dönmediğini de söylemek mümkündür. Ayrıca Millî Mücadele'nin başarısız olması ve Anadolu'nun Batılı devletlerin hâkimiyetine girmesi ihtimalini göz önünde bulunduran Sovyetler, Batı ile ipleri koparmak istememektedir. Ancak Ankara'nın İtilaf devletlerine karşı başarılı olması halinde güney bölgesinin güvenliğini sağlayacak olan

Sovyetler yardım göndermekten de geri durmayacaktır. Özetle Stalin aslında Türkiye'ye her türlü yardım etmeyi düşünmekte ancak İngiltere faktöründen dolayı Türklerle iş birliği yapmadıkları izlenimi yaratmaya çalışmaktadır. Memduh Şevket Bey ise bu durumun farkındalığıyla Sovyetlerin Avrupalı devletlere yakınlaşmasının Türkleri mücadelelerinde yalnız bırakmak anlamına geleceğini belirtmektedir. Stalin ise Memduh Şevket Bey'i Türkiye ile iyi ilişkiler kurma isteklerine ikna edebilmek için yardım göndereceklerini taahhüt etmiş, hatta hazırlanan mühimmatın Türk subaylarından oluşan heyetçe denetiminin gerçekleştirilmesini istemektedir. Bu noktada yardımların geleceğinin kanıtı olarak böyle bir teklifte bulunulduğu anlaşılmaktadır.

Memduh Şevket Bey raporunun devamında Ermenistan sefiri La Grafın tarafından verilen notayı gördüğünü, Gürcü gazetelerindeki beyanlardan söz konusu notada Türkiye'ye mühimmat gönderilmesi için Kars demiryolunun Rusya'ya bırakılmasının teklif edildiğini belirtmiştir. Raporda belirtildiğine göre Stalin bu mesele hakkında kesin bir bilgisi olmadığını söylemiştir. Sözü edilen notada belirtilen Türkiye'ye askeri yardım gönderilebilmesi için Kars demiryolunun Ruslara bırakılması yönündeki istek, gerek Sovyetlerin gerekse Ermenilerin Doğu Anadolu'daki taleplerinden vazgeçemediklerini göstermektedir. Nitekim Sovyetlerin bu talepleri sadece Millî Mücadele yıllarında değil, Soğuk Savaş yıllarında da artarak devam edecektir. Bu ise Türk-Sovyet ilişkilerinin inişli çıkışlı bir seyir takip ettiğinin bir göstergesi olmuştur.

Raporunda Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki ilişkilere de değinen Memduh Şevket Bey, her iki taraf arasında yapılması düşünülen barış antlaşması (TDA, 571/ 3424-136608-31, 04.12.1920) hakkında Stalin'in ne düşündüğünü sormuştur. Bu soruya Stalin yerine Nerimanov'un cevap verdiğini belirtmektedir. Memduh Şevket Bey'in ifade ettiğine göre; Nerimanov acele bir şekilde verdiği cevabında bu sulh antlaşmasının sadece Taşnaklar ve komünistlerin mübadelesine dair olduğunu belirtmiştir. Stalin de bazı komünistlerin Anadolu'da ordu içinde savaş aleyhinde propaganda yaparak ikilik yarattıklarını, bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın bu komünistleri hapsedtiğini ve onların şiddetli bir cezaya çarptırılması gerektiğini söylediikten sonra, kendilerinin de onlara bir ders vereceklerini böylelikle propaganda yapmanın ne demek olduğunu anlayacaklarını ifade etmiştir. Raporda belirtildiğine göre Stalin bu ifadelerinin Nerimanov tarafından tercüme edilmesini istemiştir. Nitekim o zamana kadarki tercümeleri Mustafa Suphi yapmıştır. Stalin, bazı komünistlerin Türk ordusunda propaganda yapmalarını eleştirerek, onlara şiddetli ceza verilmesinin elzem olduğuna temas etmesi, Mustafa Kemal Paşa'nın Batı Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa'ya çektiği 31 Ekim 1920 tarihli telgrafındaki komünizm ile ilgili görüşlerine destek verir niteliktedir. Zira Mustafa Kemal Paşa söz konusu telgrafında komünizmin ordunun içinde alt kademelere kadar inmesine karşı olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca 25 Aralık 1920'de dönemin Millî Savuma Bakanı Fevzi Paşa'ya gönderdiği yazıda da komünizmin ordu içinde yayılmaması için önlem alınmasını istemiştir (Bolat, 2017). Dikkat çeken diğer bir husus da Stalin'in bu ifadelerini Mustafa Suphi yerine Nerimanov'a yaptırmasıdır. Stalin'in bu davranışıyla Türkiye'deki komünistler nezdinde önemli bir yeri olan Mustafa Suphi'yi devre dışı bırakmayı amaçlamış olduğu söylenebilir. Çünkü mülakatın yapıldığı süreçte zaten Mustafa Suphi'nin kurduğu Türkiye Komünist Partisi'nin Bolşevizm lehindeki yıkıcı propagandalarını engellemek için Mustafa Kemal Paşa'nın denetiminde bir komünist fırka kurulmuştur. Sovyet yardımına duyulan ihtiyaçtan dolayı Ankara'nın kontrolünde bir komünist partinin kurulmasına izin verilmiştir.

Üç saat süren bu görüşmeden Memduh Şevket'in beklentilerine cevap bulamadan ayrılmasını istemeyen Stalin bir müddet daha düşüncelerini ifade etmiştir. Memduh Şevket Bey raporunda Stalin'den Lenin'in en önemli yardımcısı olarak bahsetmektedir. Bu da Memduh Şevket Bey'in Stalin'in görüşlerini Türkiye açısından önemli gördüğünün bir göstergesidir. Ayrıca raporda yazışmaların zorluğundan bahseden Memduh Şevket Bey, birkaç gün sonra Batum'dan bir kurye göndermek istediğini, Bakü'ye bir Emeni ve bir Gürcü heyetin geldiğini ve Ruslardan nota etmelerini rica ettikleri duyumunu aldığını da belirtmiştir (TDA, 571/ 3424-136608-31, 04.12.1920).

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

I. Dünya Savaşı'nda karşı bloklarda yer alan Türkiye ve Rusya için kendi menfaatlerini göz önünde tutmak suretiyle ortak düşman olan Batılı devletlerin emperyalist faaliyetlerine karşı iş birliği

yapmak zorunluluğu hissetmişlerdir. Nitekim Ankara Hükümeti için Sovyetler ile iş birliği yapmak Millî Mücadele'de ihtiyaç duyulan yardımı temin etmek için ne kadar gerekliyse, Moskova açısından da Anadolu'nun Batılı emperyalist devletlerin etkisi altına girmesini engelleyerek bu devletlere karşı güvenliğini sağlamak için tampon bir bölge oluşturmak o kadar şart olmuştur. Ancak karşılıklı bu çıkar ilişkisine rağmen her iki taraf özellikle de Millî Mücadele'nin ilk yıllarında birbirlerine güven telkin etmemiş, resmi ilişkilerin kurulması BMM'nin açılmasından sonra ancak gerçekleşmiştir. Sovyet Rusya ve Azerbaycan ile iş birliğini geliştirmek isteyen Ankara Hükümeti öncelikle Bakü'de bir temsilcilik açmaya karar vermiş ve Memduh Şevket Bey'i, yurt dışındaki ilk resmi temsilci sıfatıyla 12 Ağustos 1920'de Bakü'ye göndermiştir. Memduh Şevket Bey'in Sovyet Hariciye komiseri olan Stalin ile gerçekleştirdiği mülakatın sonucunda hazırlamış olduğu rapor, dönemin Türk- Sovyet ilişkileri hakkında önemli bilgiler verdiği gibi Sovyetlerin Millî Mücadele'ye bakışını da ortaya koymuştur.

Mehduh Şevket Bey ve Stalin arasında gerçekleşen mülakat, her iki tarafın da birbirlerinin durumunu anlamaya çalıştığı bir diplomatik görüşme mahiyetindedir. Mülakatın gerçekleştiği 12 Ağustos 1920 tarihinde Anadolu'nun büyük kısmı işgal altındadır. I. ve II. İnönü Muharebeleri kazanılmış olmasına rağmen Yunanistan, başta İzmir olmak üzere Batı Anadolu'da geniş bir sahayı kontrolü altında tutmaktadır ve Anadolu'nun doğusunda Ermenilere karşı henüz büyük bir harekât gerçekleştirilmemiştir. Yine Türkiye'nin güney vilayetlerinde Fransız işgali devam ederken İtalyanlar Antalya ve Konya bölgesine yerleşmiştir. Diğer taraftan Anadolu'da Ankara Hükümetinin otoritesi tam anlamıyla tesis edilemediği gibi birçok yerde isyanlar baş göstermiştir. Ankara Hükümeti açısından şartların bu derece zorlayıcı olduğu günlerde Sovyetler, olası bir ittifak öncesinde muhataplarının durumunu öğrenmek istemektedirler. Stalin'in özellikle Enver Paşa ile Millî Mücadele liderleri arasında herhangi bir ilişkisinin olup olmadığına dair soruları ise üzerinde durulması gereken bir husustur. Sovyetler Ankara Hükümetinin Enver Paşa'nın kontrolünde ya da onunla ilişkili bir hareket olup olmadığını anlamaya çalışmıştır. Enver Paşa'ya karşı sempatiyle baktıklarından, geri planda kalmasını da istememişlerdir. Sovyetlerin bu tutumunun nedeni Enver Paşa'nın doğu halkları üzerindeki itibarından istifade etme gayretidir. Söz konusu mülakat Türk-Sovyet ilişkilerinin tesisinin erken bir evresinde Sovyet bakış açısını anlamak açısından özellikle önem arz etmektedir.

Millî Mücadele hareketinin ihtiyaç duyduğu Sovyet yardımı meselesi de mülakatın öne çıkan bir diğer yönünü teşkil etmektedir. Ankara Hükümeti'nin işgal kuvvetleri karşısında başarıya ulaşabilmesi için ihtiyaç duyduğu silah ve mühimmat ile nakdi yardım konusunda Sovyetlerin kararsızlığı bu dönem için ilgi çekicidir. Buradan hareketle 1920 yılının ikinci yarısında henüz Anadolu hareketiyle ilgili Sovyetlerde tam anlamıyla bir kanaat oluşmadığı, destek verme noktasında bundan sonraki gelişmelere göre politika belirleyecekleri anlaşılmaktadır. Stalin'in o zamana kadar kendilerinden talep edilen yardımların gönderilememesini çeşitli bahaneler ile açıklamaya çalışması bu tespiti destekler mahiyettedir.

Mülakatın öne çıkan yönlerinden bir diğeri ise sosyalizm ve Ankara Hükümetinin bu ideolojiye bakışı konusudur. Stalin'in Türkiye'nin sosyalizm yerine Batının kapitalist sistemini tercih etme ihtimalinden mütevellit, Ankara Hükümetinin bu konuya bakışını öğrenmek istemiştir. Bu noktada iki tarafın da politik davrandığı söylenebilir. Bir tarafta Sovyet ideolojisini Anadolu için uygun görmeyen bir Ankara Hükümeti vardır. Ancak Sovyetler ile iş birliğini devam ettirebilmek amacıyla bir komünist partinin kurulması yoluna gidilecektir. Diğer taraftan mülakatta yer aldığı şekliyle Stalin bazı komünistlerin Türk ordusunda propaganda yapmalarını eleştirerek ve verilen cezaların tasvip ederek Mustafa Kemal Paşa'nın bu konudaki tavrını onaylar bir tutum sergilemiştir. Her iki tarafın da bu şekilde davranması meseleye politik yaklaştıklarını, çıkarları çerçevesinde tavizkar bir tutum sergilediklerini göstermektedir.

Mehduh Şevket Bey ve Stalin arasında gerçekleşen mülakat bugüne kadar herhangi bir akademik çalışmanın konusu olmamıştır. Mülakat, içeriği açısından Türk-Sovyet ilişkilerinin tesisinde ilk dönem için tarafların birbirine bakışını, hadiseler karşısında aldıkları tutumu ortaya koyabilmek açısından ipuçları taşımaktadır. Mülakatı kıymetli kılan unsurlardan bir diğeri ise bu dönemde Sovyetlerin en etkili politikacılarından birisi olan ve Lenin'in ölümü sonrasında Sovyetler Birliği'nin lideri olacak Josef Stalin'le gerçekleştirilmiş olmasıdır.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Bu çalışma tek yazarlı olduğundan dolayı yazarın katkı oranı %100'dür.

Çıkar Çatışması

Çalışmada çıkar çatışması oluşturabilecek herhangi bir durum bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Akşin, A. (1991). *Atatürk'ün dış politika ilkeleri ve diplomasisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ada, T. (2018). Rus-Batı rekabetinin odak noktasındaki Anadolu ve Ankara Hükümeti'nin Sovyet politikası (1920-1922). *Belleten*, 82(295), 1077-1152. <https://doi.org/10.37879/belleten.2018.1077>
- Adil Ayaz, A. (2023). İki Dünya savaşı arasında Türk-Sovyet ilişkileri. *Savsad*, Cumhuriyetin Yüzüncü Yılı Özel Sayısı, 1-34. <https://doi.org/10.54078/savsad.1383425>
- Ağayev, M. (2001). *Azerbaycan'ın Nahçıvan eyaletinin statüsünün tarihi gelişimi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ağayev, M. (2006). *Millî Mücadele yıllarında Türkiye ve Azerbaycan ilişkileri*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Altıntaş, A. (1995). *Millî Mücadelede Yeşil Ordu Cemiyeti ve siyasi kökenleri*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bal, H. (1996). *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kuruluş mücadelesi (1914-1918)*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Balcıoğlu, M. (2004). Direnen millet- millî mücadele: Ya istiklal ya ölüm. D. Yalçın vd. (Ed.). *Türkiye Cumhuriyeti tarihi I içinde* (161-367). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Bayraktar, H. (1994). *Türkiye-Azerbaycan ilişkileri (1918-1920)*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Bayur, Y. H. (1991). *Türk inkılap tarihi*. Cilt: III. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Bilge, A. S. (1992). *Güç komşuluk Türkiye- Sovyetler Birliği ilişkileri 1920-1964*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bolat, B. (2017, 25-27 Ekim). Türk-Sovyet ilişkilerinin kültürel boyutları (1923-1938). Kars. 100. yılında Sovyet ihtilali gelişimi ve bölgesel etkileri uluslararası sempozyumu içinde (179-193). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Bolat, B ve Güneş, B. (2022). Uluslararası hukuk bakımından mütareke kavramı ve Mondros Mütarekesi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 10 (31), 229-248. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.1133034>
- Bolat, M. A. (2017). *Millî Mücadele döneminde Türkiye'nin Kafkasya siyaseti (1919-1921)*. Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Cankut, A. (2018). Millî mücadele dönemi Türkiye-Rusya ilişkileri. *European Journal of Managerial Research Dergisi*, 2 (2), 76-99.
- Cebesoy, A. F. (2000). *Millî Mücadele hatıraları*. İstanbul: Temel Yayınları.
- Cebesoy, A. F. (2002). *Moskova hatıraları Millî Mücadele ve Bolşevik Rusya*. İstanbul: Temel Yayınları.
- Çelik, H. İ. (2023). Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadele dönemindeki dış politikasının millî bağımsızlık ilkesi çerçevesinde analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (50), 116-132. <https://doi.org/10.52642/susbed.1220737>
- Çolak, M. (2008). *Enver Paşa Osmanlı- Alman ittifakı*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Jaeschke, G. (1981). 1919-1939 yılları arasındaki Türk-Rus yakınlaşması hakkında bir inceleme (Atatürk dönemi Sovyet politikası hakkında) (H. Zamantılı, Çev.). *Sosyoloji Konferansları*, (19), 159-174.
- Kandemir, F. (1965). *Atatürk'ün kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve sonrası*. İstanbul: Yakın Tarihimiz Yayınları.
- Erdaş, N. (1994). *Millî Mücadele döneminde Kafkas Cumhuriyetleri ile ilişkiler (1917-1921)*. Ankara: Genel Kurmay Basımevi.
- Kinross, L. (2018). *Atatürk; bir milletin yeniden doğuşu* (N. Sander, Çev.). İstanbul: Altın Kitaplar.
- Köse, İ. (2019). I. Dünya Savaşı'nın ilk gizli anlaşması: İstanbul ve Boğazlar'ın Rus Çarlığı'na bırakılması (Mart-Nisan 1915). *Bilgi*, (89), 1-27. <https://doi.org/10.12995/bilig.8901>
- Kurat, A. N. (1990). *Türkiye ve Rusya*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Meyer, M. S. (2009). Arşiv belgeleri ışığında Lozan Konferansı sırasında Türk-Rus ilişkileri. (F. Yapıcı, Çev.). *Akademik Bakış*, 3(5), 251-264.
- Müderrişoğlu, A. (1994). Kurtuluş Savaşının mali kaynakları. *Atatürk Yolu Dergisi*, 4 (13), 27-53. https://doi.org/10.1501/Tite_0000000218
- Özcan, T. (2013). Enver Paşa'nın Bolşeviklerle görüşmeleri (1919-1920). *History Studies*, 5(4), 93-106.
- Özdemir, B. (2023). Azerbaycan'da Sovyet rejiminin kuruluşu ve Sovyet karşıtı ayaklanmalar. *DTCF Dergisi*, 63(1), 26-45. <https://doi.org/10.33171/dtcfjournal.2023.63.1.2>
- Saray, M. (2004). *Türk- Rus münasebetlerinin bir analizi*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Sarınay, Y. (1986). Millî Mücadele'de Türk-Sovyet münasebetleri. *On dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1 (1), 200-218.
- Sönmezoğlu, F. (2015). *İki savaş sırası ve arasında Türk dış politikası 1914-1945*. İstanbul: Der Yayınları.
- Teke, C. (2021). *Türk siyasi hayatında Memduh Şevket Esenal*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
- Tellal, E. (2022). Sovyetlerle ilişkiler. B. Oran (Ed.). *Türk dış politikası Kurtuluş Savaşı'ndan bugüne olgular, belgeler, yorumlar 1919-1980 içinde* (155-177). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Topsakal, İ. (2016). Tarihi süreçte Rusya-Türkiye ilişkileri. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 33-53.
- Tuncer, H. (2017). *Türk dış politikası Cumhuriyet dönemi (1920-2002)*. Cilt: 2. Ankara: Kaynak Yayınları.
- Tunçay, M. (1978). *Türkiye’de sol akımlar (1908-1925)*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Turan, M. (2005). *Millî Mücadele’de siyasi çözüm arayışları (30 Ekim 1918-24 Temmuz 1923)*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Türk Diplomatik Arşivi [TDA] (1921, 18 Şubat). 571/ 34778-136959-50.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Türk Diplomatik Arşivi [TDA] (1921, 15 Ocak). 571/ 34778-136959-52.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Türk Diplomatik Arşivi [TDA] (1921, 17 Temmuz). 571/ 34778-136959-16.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Türk Diplomatik Arşivi [TDA] (1921, 15 Ocak). 571/34778-136969-09.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Türk Diplomatik Arşivi [TDA] (1920, 4 Aralık). 571/ 3424-136608-31.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Türk Diplomatik Arşivi [TDA] (1923, 30 Haziran). 571/36251-143862-258.
- Türkmen, İ. (2017). Millî Mücadele döneminde dış politika. S. Kekevi vd. (Ed.). *Türk Dış Politikası (1830-1989) içinde* (361-418). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Uçarol, R. (2013). *Siyasi tarih (1789-2012)*. İstanbul: Der Yayınları.
- Ural, S. (2017). I. Dünya Savaşı öncesi Rusya’nın Türkiye’ye yönelik emellerinin Türk basınındaki yankıları. M. Okur. vd. (Ed.). *I. Dünya Savaşı’nda Karadeniz ve Kafkasya askerî, siyasî ve sosyal gelişmeler içinde* (39-61). Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları.
- Yerasimos, S. (2000). *Kurtuluş Savaşı’nda Türk-Sovyet ilişkileri 1917-1923*. İstanbul: Boyut Yayınları.
- Yılmaz, S. ve Yakşi, A. (2016). Osmanlı Devleti’nden günümüze Türk-Rus ilişkileri. *TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (17), 9-57.
- Yıldırım, S. (2022). Dr. Neriman Nerimanov’un yaşamı üzerine bir inceleme. *Orta Doğu ve Orta Asya-Kafkaslar Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (1), 1-20.

Extended Abstract

Introduction

The imperialist policies of the Western states towards both Anatolia and the Soviet lands made it inevitable for Turkey and Soviet Russia to find common ground and cooperate, despite being in opposing blocs in World War I. While Soviet Russia wanted to prevent Anatolia from falling under the influence of Western states and to create a buffer zone to ensure its security against these states and to develop policies for the spread of communist ideology in Anatolia, the Ankara Government, which understood that an agreement could not be reached with Western states with the Treaty of Sevres and turned its direction to the East, aimed to obtain financial and arms aid from the Soviets for the National Struggle by establishing various diplomatic relations. However, despite this mutual interest, both parties did not instill trust in each other, especially in the early years of the National Struggle, and the establishment of official relations only took place after the opening of the Grand National Assembly (BMM). During this process, the BMM government, which wanted to develop cooperation with both Soviet Russia and Azerbaijan, wanted to continue its relations through official representatives and decided to open a representative office in Baku. Memduh Şevket Bey, who was assigned to represent Turkey not only in Azerbaijan but also in the entire Caucasus, was sent to Baku as Turkey's first official representative abroad. Memduh Şevket Bey's report on his interview with Stalin in Baku is of great importance. Because the report in question draws attention to the Soviets' thoughts on many issues such as Enver Pasha, the Unionists, the spread of socialism in Anatolia, and the aid requested by Turkey, and the Soviets' perspective on the Turkish National Struggle in line with these thoughts.

Method

In our study, first of all, the question of what were the factors affecting Turkish-Soviet relations during the years of national struggle was tried to be answered by using various copyrighted and research works written about the period. Then, starting from the question of how diplomatic relations between Turkey and Azerbaijan started, information was given about the decision of the BMM to open a representative office in Baku and sending Memduh Şevket Bey as an official representative on August 12, 1920. The interview between Memduh Şevket Bey and Stalin was examined in detail and the Soviets' view of the National Struggle was discussed. By applying document analysis, one of the qualitative research methods, 6 documents from the Turkish Ministry of Foreign Affairs Turkish Diplomatic Archives (TDA) were used as the main source. This study was designed as a descriptive research design and the content analysis method was used.

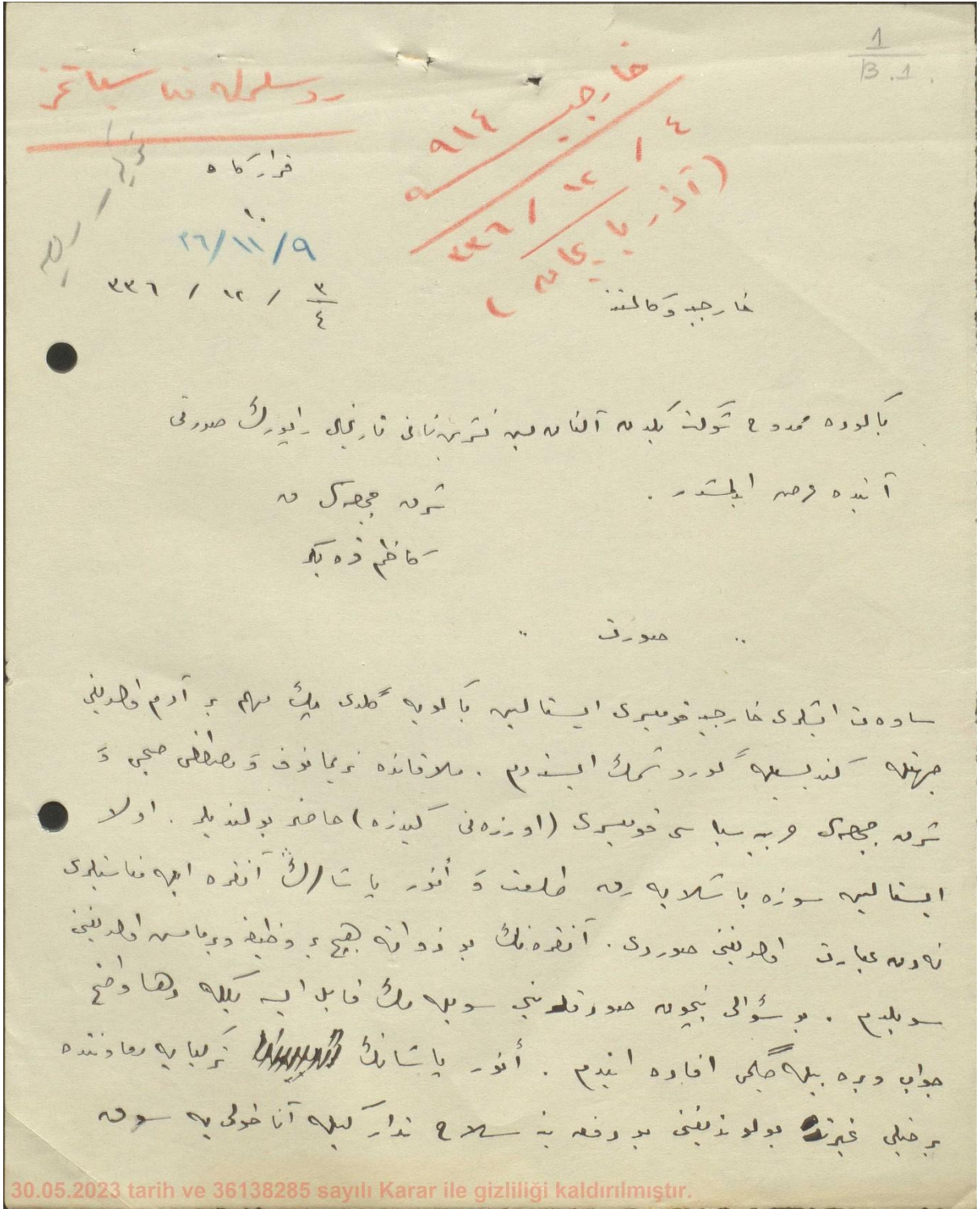
Literature Review or Discussion

Memduh Şevket Bey, who came to Baku as Turkey's Azerbaijani representative in September 1920 and continued his duty under difficult conditions, was quite successful in solving many problems. He played an active role in the Azerbaijani Government providing the necessary aid during the National Struggle. Memduh Şevket Bey also provided important information about the internal political and military situations of Soviet Russia, Azerbaijan, Georgia, Armenia and Iran with the reports he sent. Memduh Şevket Bey, who served as Turkey's Baku representative between 1920 and 1924, also met with important statesmen during his duty and sent the reports he prepared regarding his impressions during these meetings to the Ministry of Foreign Affairs. His report on his interview with Stalin, which constitutes the starting point of our study, is also quite important in terms of understanding Turkish-Soviet relations during the National Struggle and the Soviets' view of Turkey. As can be understood from the report in question, importance was given to the meeting with Stalin, who was an important figure for the Soviets. In this report, it is noteworthy that the Soviets were hesitant about the aid they planned to provide to Ankara, citing various excuses. Indeed, the fact that they tried to explain their failure to send aid until then with various excuses is proof of this situation. In addition, both their thoughts about the Unionists and their expectations regarding the spread of their own ideology in Anatolia showed that the Soviets approached the War of Independence with a policy based entirely on their own interests.

Finding and Conclusion

In Memduh Şevket Bey's interview with Stalin, it is seen that Stalin specifically mentioned Enver Pasha and asked questions about whether he had any relations with the leaders of the National Struggle. Stalin's approach in this direction suggests that Soviet Russia was trying to obtain information about Enver Pasha's position in the National Struggle, that they did not want him to remain in the background and that they approached his activities moderately. Because on the one hand, there was an Ankara government that did not see the Soviet ideology as suitable for Anatolia, and on the other hand, there was Enver Pasha who received the support of the people of the East. The Soviets thought of taking advantage of this favor shown to Enver Pasha. For these reasons, Soviet Russia was both meeting with the Ankara government and promising assistance, and also trying to take advantage of him by using the Enver Pasha trump card. Stalin was also interested in the situation of socialism in Anatolia and wanted to learn the Ankara government's view on this issue due to the possibility that Turkey would prefer the capitalist system of the West instead of socialism. The Soviets' attitude towards aid to Turkey was the most striking aspect of the interview. Stalin tried to explain the failure to send the aid requested from them with various excuses. This approach shows that the Soviets were not yet fully willing to cooperate with the Anatolian movement and had some hesitations. Stalin, who also touched upon Soviet Russia's peace treaties with Western states, stated that the Soviets were not serious and tried to create the impression that cooperation with Ankara against the West was important, but this approach caused a contradiction with the Soviets' reluctance to aid. It is seen that Stalin criticized some communists' propaganda in the Turkish army and approved of Mustafa Kemal Pasha's attitude on this issue. The idea that the Soviets' expectations from Ankara were met by the establishment of a communist party under Mustafa Kemal Pasha's control in Anatolia was an important factor in Stalin's taking such an attitude.

Ekler

Ek - 1: Şark Cephesi Azerbaycan Mümessili Memduh Şevket (Esendal) Bey'in Stalinle gerçekleştirdiği mülakat metninin ilk sayfası (TDA, 571/ 3424-136608-31).